

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

Ústav pedagogických věd

Metody a techniky pedagogického výzkumu

Sociální klima v prostředí základních škol ČR – dotazníková metoda

Věra Petráková, učo 75050

SOPP, semestr 4, cyklus 1

duben 2004, Brno

Sociální klima v prostředí základních škol ČR (Miluše Havlínová, Michal Kolář)

Výzkum se snažil zjistit, zda jsou ve školách s programem Škola podporující zdraví příznivější podmínky pro prevenci sociálně patologických jevů, než ve školách, které tento program nemají. Zadavatelem bylo MŠMT a řešitelem mezioborový tým, Havlínová a Kolář (autoři článku) odpovídali za odbornou stránku výzkumné studie.

Autoři vycházeli z předpokladu, že hlavní zdroj příznivých podmínek pro sociální zdraví školy přináší takové prostředí, které neohrožuje žáky, učitele ani rodiče a v němž se cítí bezpečně. Navazovali na výsledky zahraničních i domácích výzkumů, které prokázaly, že existuje vzájemná závislost mezi výskytem poruch sociálního zdraví a kvalitou sociálního prostředí.

Hlavní hypotéza, kterou autoři ověřovali, spočívala ve dvou tvrzeních a to, že „ve školách, kde se programově starají o vytvoření sociálního prostředí, budou žáci sociální klima pocíťovat a hodnotit skutečně jako bezpečnější než ve školách, kde takový program nemají“ a „ve školách pečujících o bezpečné sociální klima budou i příznivější podmínky pro vypořádávání s projevy patologického chování některých žáků“. Ověření první části hypotézy mělo ukázat, zda jsou plněny cíle programu Škola podporující zdraví a druhá část, zda jsou žáci ve školách s bezpečnějším prostředím vůči sociálně patologickým jevům odolnější a v čem než ve školách kontrolních.

Autoři zkoumali 66 základních škol, z toho 33 škol s programem ŠPZ a 33 kontrolních škol, které se ve většině znaků (kromě programu ŠPZ) podobaly. Počet dívek a chlapců dosahoval rozložení půl na půl ze všech čtyř ročníků 2. stupně (celkem 4088 žáků) a kromě žáků byla zjišťována i data od jejich učitelů (návratnost dotazníků byla vyšší od učitelů škol s programem ŠPZ).

K ověření hypotéz byla použita dotazníková metoda, konkrétně *Dotazník CES (Forma A): Jak se cítím v naší škole a třídě / pro žáky (J. Mareš, 1999)*. Dotazník je zaměřen na subjektivní prožitek dotazovaného a zjišťuje šest dimenzí: učitelova pomoc žákům, orientace žáků na úkoly, vztahy mezi žáky ve třídě, zájem o průběh výuky, klid a pořádek ve třídě a jasnost pravidel. Dále použili *Dotazník o šikanování pro žáky (M. Kolář)*, *Dotazník k problematice šikanování pro pedagogy ZŠ (M. Kolář)* a *Dotazník o škole pro ředitele ZŠ*.

Výsledků prezentovaných ve studii bylo dosaženo zpracováním dat na základní statistické úrovni a jednorozměrnými analýzami. Bylo použito třídění dle pohlaví, školního ročníku a příslušnosti k programu ŠPZ.

Hlavní výsledky a jejich interpretace:

Hodnoty vypočtené pro šest dimenzí sociálního klimatu v *Dotazníku CES* a jejich součtový skóre byly porovnávány v kategoriích podle pohlaví a podle školního ročníku.

U kategorie pohlaví bylo zjištěno, že kvalita sociálního klimatu je na něm závislá minimálně. Chlapci a dívky se liší jen v dimenzi *učitelova pomoc žákům*, v níž mají dívky významně vyšší hodnotu než chlapci. Interpretace autorů je taková, že dívky si pravděpodobně buď dovedou o pomoc snáze říci nebo jim učitelé ochotněji vyjdou vstříc anebo obojí.

U kategorie školního ročníku se ukázalo, že kvalita sociálního klimatu ve třídě je silně závislá na stáří ročníku. Podle ročníků sloučených na nižší (6. a 7. ročník) a vyšší (8. a 9. ročník) se nižší ročníky liší statisticky velmi významně ve všech 6 dimenzích a součtovém skóru sociálního klimatu CES systematicky ve svůj prospěch. Interpretace je taková, že žáci nižších ročníků se ve svých třídách cítí lépe než žáci ročníků vyšších. Na tomto výsledku se podílí nejen postupný ročník a jeho vzdálenost od ukončení povinné školní docházky, ale i s tím spojený věk žáků a vývojové změny.

Pocit bezpečí žáka ve třídě je závislý na jeho setkání se šikanou a naopak. Žáci, kteří se nestali obětí šikany nebo nebyli svědkem šikany nebo chodí do školy rádi mají vyšší hodnoty všech šesti dimenzí a součtu dimenzí v dotazníku sociálního klimatu ve třídě.

Interpretace toho je: jestliže negativní vztah mezi sociálním klimatem a setkáním žáka se šikanou byl prokázán ve většině porovnání, pak žáci, kteří se nesetkali se šikanou, se cítí ve své třídě lépe, než ti, kteří byli jejími svědky nebo se stali její obětí nebo chodí neradi do školy.

Výskyt šikany je však ještě závislý na dalších faktorech, avšak sociálně bezpečné klima je nesporně významným pomocníkem školy při snižování rizika šikany a dalších sociálně patologických jevů.

1. V souboru škol ŠPZ je bezpečnější sociální klima a lepší připravenost na setkání s negativními sociálními jevy než v kontrolním souboru. Oba soubory se významně liší v dimenzích "orientace žáků na úkoly", "součtový skóre", "zájem o průběh výuky" a "klid a pořádek". Ve zbývajících dimenzích ("vztahy žáků ve třídě", "pomoc učitele žákům" a "jasnost pravidel") se soubory neliší.

Interpretace: Pocit většího bezpečí ve třídě, který mají žáci souboru ŠPZ, se projevuje na jejich celkovém pozitivním naladění na úkoly a pracovní proces, což se dá považovat za výsledek působení učitele: klima, které ve třídě vytváří, žáky neohrožuje, ale motivuje. Zato v dimenzi Vztahy mezi žáky jsou si oba soubory podobné. Připočte-li se k významně lepším

výsledkům souboru ŠPZ i hraniční výsledek v dimenzi Pomoc učitele žákovi, může se říci, že školám v souboru ŠPZ se zřejmě daří lépe přetvářet vzájemný vztah mezi žákem a učitelem, jaký funguje ve výuce, zatímco kvalita vztahů mezi žáky samotnými byla programem ovlivněna méně. Jedním z důvodů může být, že vztahy mezi dětmi mají další živnou půdu i mimo vyučovací proces a mimo přítomnost učitele a dospělých vůbec. Dalším důvodem je pedagogická obtížnost úkolu: jestliže učitelé ŠPZ v rámci programu něco mění na sobě a na svém vztahu s žákem, je to pro ně přímější cesta se snáze vyhodnotitelnými výsledky, než když se snaží stejně orientované vztahy navodit u žáka ve vztahu ke třetí osobě, k druhému žákovi. Také lze připustit, že použitý nástroj ke zjišťování sociálního klimatu třídy Dotazník CES, není nástrojem, který je na vztahy mezi žáky ve třídě zaměřen ve stejném poměru jako je zaměřen na vzájemný vztah učitele a žáka. Nicméně, jestliže se ukázalo, že v ŠPZ se daří vytvářet takový vzájemný vztah učitele a žáka, který žákovi dává pocit bezpečí, je to klíčová změna a posun kupředu k bezpečnému a podnětnému sociálnímu prostředí ve škole.

2. Školy v souboru ŠPZ jsou lépe připraveny čelit setkání se sociálně patologickým chováním žáků i celých skupin.

- Svou školu by doporučilo kamarádovi významně více žáků ze souboru ŠPZ

V Dotazníku o šikanování jsou celkem tři otázky, které jsou nepřímě zaměřeny na zjištění sociálního klimatu ve škole. Značný rozdíl mezi testovanými soubory byl shledán u jedné otázky: Doporučil bys vaši školu kamarádovi? Svou školu by doporučilo kamarádovi významně více žáků souboru ŠPZ než žáků souboru kontrolního.

Interpretace: jde o výsledek, který je pro školy ŠPZ dobrým indikátorem evaluace jejich kvality.

- U souboru ŠPZ se vyskytuje významně více faktorů chránících žáky před šikanou

U všech relevantních otázek byly shledány statisticky významné rozdíly mezi souborem ŠPZ a souborem kontrolním, které byly všechny ve prospěch souboru ŠPZ.

Bylo zjištěno, že žáci souboru ŠPZ *se častěji obracejí o pomoc při šikaně na své učitele; *hodnotí příznivěji efekt pomoci učitele při šikaně; *více důvěřují škole, že dokáže ochránit svoje žáky před šikanou; *jsou lépe poučeni, co mají dělat, když jim někdo začne ubližovat.

- Více žáků souboru ŠPZ tráví svůj volný čas v zájmových kroužcích.

Interpretace: Výsledky svědčí jednoznačně o tom, že žáci souboru ŠPZ se mohou více spolehnout na podporu učitelů a školy a spolupracovat s nimi. Nezanedbatelným zjištěním také je, že v souboru ŠPZ se více žáků věnuje zájmové činnosti ve škole, takže jsou ve volném čase zaměstnáni činnostmi ve prospěch svého osobního rozvoje.

- U souboru ŠPZ je vyšší procento přiznané šikany

Výsledky týkající se procenta přiznané šikany ve třídě/škole ukázaly významně vyšší výskyt svědků i obětí šikanování v souboru ŠPZ než v souboru kontrolním. Jde celkem o tři položky, které směřují k jednoznačné odpovědi ano – ne na otázku, zda žák byl svědkem šikany, zda mu bylo ubližováno ve třídě a zda ve škole. Stačilo, když mu bylo ubližováno alespoň jednou.

Interpretace: Vzhledem k tomu, že jde o výsledek, který je založen na údajích podmíněném ochotou šikanu přiznat nebo ne, mohou se autoři oprávněně domnívat, že zde zjistili něco velmi důležitého: významně více žáků souboru ŠPZ je připraveno čelit projevům šikanování, protože šikana i v mírných formách se dotýká jejich lidské důstojnosti, uvědomují si existenci šikany, dovedou projevy ubližování lépe rozpoznat, nazvat, přiznat a otevřeně o nich komunikovat.

Tento výklad podporují nepřímo výsledky Dotazníku o šikanování pro pedagogy, který měl jen doplňující úlohu. Učitelé souboru ŠPZ se statisticky významně liší od učitelů kontrolního souboru ve třech údajích: vidí problém šikany jako závažnější, procento šikany v jejich škole je podle nich vyšší a jsou přesvědčeni, že v zásadě vědí, jak se šikanou zacházet.

- Formy šikany jsou v pásmu mírnějších u žáků souboru ŠPZ

V Dotazníku o šikanování jsou obsaženy otázky, které poskytují údaje o formách šikanování od nejlehčích v oblasti verbální až po nejtěžší kombinace fyzického násilí. Formy šikany jsou seřazeny do desetistupňové škály.

Výsledky ukazují, že šikana v mírných formách je patrnější u souboru ŠPZ, na druhé straně u silnějších projevů šikanování stoupá podíl žáků souboru kontrolního a rozložení četností každého ze souborů na škále závažnosti projevů šikanování se uprostřed kříží.

Za zásadní autoři považují, že v případě fyzické šikany je žáků, kteří uvádějí jednu formu šikany, více u souboru ŠPZ. Naopak žáků, kteří uvádějí všechny formy fyzické šikany, je více u kontrolního souboru. S tím koresponduje zjištění, že žáků udávajících přítomnost fyzické šikany je v souboru ŠPZ výrazně méně.

Interpretace: Žáci škol souboru ŠPZ nejsou vystaveni o nic větší šikaně, než žáci kontrolního souboru. Z výsledků je zřejmé, že počet forem fyzické agrese je nižší u žáků v souboru ŠPZ oproti žákům ze souboru škol kontrolních. Z toho lze nepřímo usuzovat, že v souboru ŠPZ je méně pokročilých – fyzických šikan. To koresponduje s předpokladem, že program Škola podporující zdraví pomáhá účinněji brzdit propuknutí šikany v plné síle a nejtěžších formách. Jestliže se ukázalo, že ve školách podporujících zdraví to takto funguje, znamená to, že první nutný krok v boji s tímto negativním fenoménem se jim daří.

Závěr:

Hlavní hypotéza výzkumné studie byla potvrzena. Školy podporující zdraví naplňují cíle, které si jejich program stanovuje. Žáci v těchto školách pociťují a hodnotí sociální klima skutečně jako bezpečnější než ve školách, kde takový program nemají. Pocit neohrožujícího klimatu ze strany učitele se zúročuje v oblasti motivace k učení a práci. Soustavná činnost škol podporujících zdraví zaměřená na kultivaci sociálního prostředí se dále odráží v takových pozitivních změnách postojů jako je otevřenost k problémům, důvěra mezi žáky a učiteli a pomoc školy žákům. Uvedené postoje školy jsou podmínkami zásadního významu, aby se mohla dobře vypořádávat s projevy sociálně patologického chování některých žáků i celých skupin.

Reference:

Program podpory zdraví ve škole. Portál, Praha 1998.

Mareš, J.: Sociální klima školní třídy. AŠP a IPPP, Praha 1998.

Kovaliková, S.: Integrovaná tematická výuka. Spirála, Kroměříž 1995.

MŠMT vydalo Zprávu o výzkumné studii Sociální klima v prostředí ZŠ ČR, kterou uvedlo na své [www.msmt.cz/mládez](http://www.msmt.cz/mladez).

Učitel'ské listy 2001/2002, č. 8, str. 12-14 (dostupné z www.ucitelske-listy.cz)